

RECENZJE

М. Булахаў, „«Слово о плъку Игоревѣ»» і Беларусь”: Да 200-годдзя першага выдання „Слова о плъку Игоревѣ”, Мінск 2000, ч. I, 268 с., ч. II, 213 с.; М. Булахаў, „«Слово о плъку Игоревѣ» ў асвятленні дзеячаў беларускай навукі, літаратуры і культуры: Зборнік навуковых і юбілейных матэрыялаў”, Мінск, 257 с.

З імем Міхаіла Галеевіча Булахава звязаны не толькі прыярытэт выкарыстання энцыклапедычнай формы раскрыцця шматбаковых дасягненняў, так бы мовіць, панарамы „Слова...”-знаўства бягучага часу, але і першы агляд-аналіз беларускай Славяны, а таксама вызначэнне перспектывных напрамкаў яе развіцця, падрыхтоўка прыступак-пляцовак для даследчыкаў-наступнікаў. Пры гэтым уражвае як абгрунтавана і дакладна робяцца абагульненні, вызначаюцца найбольш важкія, значныя сферы „прысутнасці” старажытнага твора ў пэўныя перыяды, а таксама дасканалая гнуткасць выкарыстання метадалогіі, навуковага інструментарыя, найбольш прыдатных форм вывучэння і абагульнення матэрыялу. Тут прадстаўлены храналагічны агляд мадуляцый уплыву „Слова...” на развіццё культурнага, навуковага працэсу ў Беларусі, энцыклапедычныя персаналіі, артыкулы лінгвістычных слоўнікаў (перакладнога, частотнага, даведачнага), тэматычна-праблемныя разважанні М. Булахава ў паўторных публікацыях і спецыяльна напісаныя для новай кнігі працы або скарачаныя раздзелы з іх іншых аўтараў, некаторыя малавядомыя пераўвасабленні „Слова...” або ўрыўкаў з яго беларускімі народнымі гаворкамі.

У пачатковай частцы першай кнігі пасля пабежнага агляду пэўных беларускіх культурных з’яў XVI-XIX стст., звязаных з імёнамі І. Перасветава, І. Быкоўскага, З. Даленгі-Хадакоўскага, У. Сыракомлі, І. Казлоўскага, П. Бяссонава, даследчык робіць высновы, што беларусы зрабілі першыя крокі на шляху вывучэння „Слова...” яшчэ ў XIX стагоддзі, так ці інакш звязваючы яго ўзнікненне або толькі перапісванне з заходнерускімі землямі (Ч. I, с. 6). Пры гэтым выдатны знаўца гісторыі лінгвістыкі заўважае адносна частых сцвярдженняў, што твор быў напісаны беларускаю моваю: „Вядома, што ў XI-XII стагоддзях на заходнерускіх землях яшчэ толькі пачыналася складванне сістэмы кніжнай беларускай мовы, а ў той жа час ужо існавала багатая старажытнаруская пісьмовая мова, якой карысталіся Еўфрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі і наогул

усе прадстаўнікі ранняй культуры Беларусі. Іншая справа, што на вобразную сістэму і мовы (асабліва пазнейшых спісаў) маглі аказаць значны ўплыў розныя дыялекты і фальклор усходніх славян” (Ч. I, с. 6). Можна меркаваць, што гэтае ўдакладненне ў значнай ступені адрасавана многім сучасным аўтарам гіпотэз аб паходжанні помніка. Пры аглядзе дасягненняў XX стагоддзя слухна вынесены на першы план пераклады – у гэты час якая новая і вельмі прадуктыўная мадэль засваення „Слова...”. Тут багата зрабілі вядучыя беларускія пісьменнікі, а таксама і замежныя; апрача літаратурнай мовы, „Слова...” пераўтваралася сродкамі народных гаворак, а таксама рускай мовы. М. Булахаў упершыню прапануе лагічна абгрунтаваную перыядызацыю „Слова...”-знаўства на Беларусі. Першы этап – ад пачатку XX веку да 1929 года – адкрываецца цыклам артыкулаў В. Мачульскага аб беларускіх элементах у „Слове аб палку Ігаравым”. Далей хваля шматлікіх публікацый, што з’явіліся ў друку ў 1930-я і пазнейшыя гады, дасягнула свайго апагею з выходам у 1968-м манаграфіі С. Майхровіча „Слова аб палку Ігаравым”. Інтэнсіўным у філалагічным вывучэнні „Слова...” на Беларусі называе М. Булахаў перыяд 1970-80-х гадоў, асобна вылучаючы другую палову 80-х – пачатак 90-х, на якія прыпаў васьмівяковы юбілей, што адзначаўся, згодна з рашэннем ЮНЭСКО на сусветным узроўні (Ч. I, с. 9).

Паралельна з такога роду манаграфічнымі працамі „Слова...” як непарыўная частка агульнага моўна-літаратурнага працэсу прадстаўлена было ў гісторыка-філалагічных даследаваннях, вучэбных дапаможніках. Яно разглядалася таксама ў працэсе многіх тлумачэнняў гістарычных рэалій, персанажаў, падзей, асэнсавання знаходак археолагаў XII-XIII стагоддзяў. XX век аднавіў старажытнае „Слова...” і ў тэатральным, вакальна-музычным, выяўленчым мастацтвах.

Усё згаданае вышэй, а найбольш сам канкрэтны змест трох кніг, пераканаўча сведчыць, што на Беларусі сфармавалася як паўнапраўная сярод іншых „новая навуковая і мастацкая галіна – „словазнаўства” (Ч. I, с. 14). І сапраўды, „Слоўнік персаналій” (Ч. I, с. 16-54) даследчыкаў, пісьменнікаў, дзеячаў мастацтва ўключае 64 артыкулы, а пералік друкаваных прац у падрадкаўніку асобных з іх дасягае лічбы 20.

Ці не самым важным цэнтрам усяго выдання можна лічыць раздзел „Лексіка-фразеалагічная і сінтаксічная варыянтнасць у беларускіх перакладах „Слова о плъку Игоревѣ” (Ч. I, с. 54-259). Прыняўшы за арыгінал юбілейны Мусін-Пушкінскі спіс, аўтар пазначыў як перспектыву „складаную задачу тыпалагічнага вывучэння мовы і стылю ўсіх асноўных перакладаў „Слова” на славянскія мовы” (Ч. I, с. 15). Але дзеля вырашэння яе, як слухна заўважае вучоны, патрэбна першапачаткова хаця б падрыхтаваць такую анталогію з навуковымі каментарыямі і крытычнай літаратурай пра іх. У дачыненні ж да беларускіх перакладаў, на думку М. Булахава, сёння такую мэту зусім магчыма паставіць і непасрэдна працаваць над комплексным вывучэннем мовы і стылю ідэнтыфікацый старажытнага тэксту сродкамі беларускай мовы. Асноўную ўвагу ў сваёй

кнізе даследчык пры гэтым надае семантычна складаным намінатыўным сродкам – лексіцы і фразеалогіі (Ч. I, с. 54-55).

Тлумачальныя артыкулы раздзела пабудаваныя такім чынам, што яны як бы маюць перадумовай веданне сэнсу іх тытульнага слова – старажытнарускага арыгінала (пласт інфармацыі „Словаря-справочника „Слова о полку Игореве”, укл. В. Вінаградавай). Функцыю сэнсавага азначэння выконваюць адпаведныя варыянты перакладаў беларускіх, рускіх пісьменнікаў, што суправаджаюцца каментарыямі лінгвістычна-семантычнага плана. Фіксуючы замацаванне шматзначнасці многіх так званых „цёмных месцаў”, аўтар падае пра іх найбольш актуальную інфармацыю.

Часам ён толькі пабочна абагульняе разыходжанні перакладаў: „Владимиръ по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ: у навуковай літаратуры і з боку перакладчыкаў гэта фраза „Слова” не атрымала адназначнага тлумачэння, паколькі пад словам *уши* разумелі то орган слуху, то металічныя скобы, прабоі на бакавых брусах-стаяках замковых варот, у залежнасці ад чаго неаднолькава тлумачыўся і дзеяслоў” (Ч. I, с. 109).

Часам ён прапануе пэўную сэнсавую канструкцыю: „Крычатъ тѣлѣгы полунощи, рци, лебеди роспужени (...): У сувязі з тым, што старажытны зварот „крычатъ тѣлѣгы”, відаць, быў не метафарай, а метанімій (крычаць тыя, хто едзе на вазах), узнікае сумненне наконт правамернасці замены зыходнага дзеяслова „крычаць” словамі „скрыпяць, скрыпаюць, рыпяць”: у адносінах да калёс або вазоў гэта правільна, але ж у другой частцы зварота аб’ектам параўнання з’яўляюцца лебедзі, дык паўстае пытанне, ці могуць яны „скрыпець”?” (Ч. I, с. 80).

Мноства шматпланавых звестак часта змушае да карэктывы ў структуры артыкулаў, падпарадкоўваючы яе патрэбам пэўнай сітуацыі. Гэтак аўтар часта звяртаецца да перакладаў „Слова...” і на іншыя славянскія мовы апроч рускай. Напрыклад, да А. Бялёўскага, адзначаючы, што ён захаваў пэўныя старажытныя выразы, бо яны і зараз ужываюцца ў польскай мове (Ч. I, с. 108). М. Булахаў гаворыць пра стаўшае традыцыйнай выкарыстанне ў беларускіх перакладах асіміляванага беларускімі гаворкамі паланізма „дзіда” ў якасці аналага „копие” (Ч. I, с. 63). Значна ўзбагачаюць раздзел і звесткі пра актыўнае ўжыванне асобных лексічных адзінак „Слова...” ў мастацкай літаратуры новага часу. Гэта ў рускай практыцы – 60 ілюстрацый выкарыстання са значным пашырэннем сінтаксічных сувязей эпітэта „вещий” (ад „вѣщий”) у тэкстах храналагічнага прамежку ад Г. Дзяржавіна да Г. Ахматавай, М. Дудзіна, Ю. Нагібіна (Ч. I, с. 57); у эпістальнай спадчыне В. Жукоўскага – дзеяслова „порастрепать”, вытворнага ад „притрепа”, „притрепанъ” (Ч. I, с. 215). Такого плана падборкі няцяжка было б падоўжыць у дачыненні да „свычая и обычая”, „ширяся”, што ўжываў А. Пушкін у „Капитанской дочке”, „Русалке”, „Воспоминаниях о Царском Селе”, Г. Дзяржавін у вершы „Утро” (1800) і інш., а таксама К. Рылееў, М. Някрасаў, А. Фет. Яшчэ больш прывабнымі тут сталіся б прыклады з беларускай мастацкай літаратуры – матэрыял, на жаль, мала апрацаваны на сённяшні дзень. А яго багата:

прынамсі, „Баян” у творах Я. Купалы, М. Танка, „цвяліць” – у Р. Барадуліна, М. Сяднёва ды іншых майстроў, тым больш, што ёсць спецыяльны артыкул самога М. Булахава „Беларускі дзеяслоў „цвяліць” („цвіліць”) і яго вытворныя: Да пытання пра гісторыю лексікі „Слова аб паходзе Ігара” (Ч. II, с. 108-111).

Вельмі каштоўныя каментарыі М. Булахава з лінгвістычнай сферы садзейнічаюць дакладнасці разумення тэксту помніка, што можа стацца першаасновай новага разумення твора ў наш час, выявіць нябачныя раней адценні яго ідэйна-сэнсавага комплексу. Звернемся хаця б да шырока вядомай фразы „нъ се зло – княже ми непособие: наниче ся години обратиша”. Беларускія літаратары абралі эквівалентам назоўніку „непособіе” словаформы „у непадмогу”, „не дапамагаюць”, „не пасабляюць” (Я. Купала, Р. Барадулін, В. Дарашкевіч), што перадаюць пачуццё суму, горычы бездапаможнасці і дакору моцным і няўрымсліва-дзёркім васалам Кіеўскага князя (гл.: Ч. I, с. 188-189). І толькі І. Чыгрынаў, вызначыўшы ў дадзеным выпадку карэлят „непакорлівасць”, пэўным чынам „прыўзняў” характар Святаслава – яго душэўны патэнцыял асобы, дзяржаўную ўплывовасць. У пераўвасабленні Чыгрынава герой не толькі балесна перажывае нязгоды князёў на Русі і паражэнні ад паганых, але і адчувае сябе ў адказе за гэта, ён практычны і цвярозы палітык, здольны аднавіць былую славу агульнай перамогі 1184 года, стан, парушаны ўчынкам Ігара: „Ды вось мне бѣда – княжаская непакорлівасць назад часы павярнула. Каля Рымава зноў крычаць пад шаблямі палавецкімі...”. Падкрэслена мною (Л.З.) дзеля параўнання са старажытнарускім: „нъ се зло – княже ми непособие: наниче ся години обратиша:” (Ч. I, с. 188), „се у Римъ кричатъ подъ саблями половецкими...” (Ч. I, с. 190). Гэтаксама нельга абмінуць увагай, што ў ранейшай па часе публікацыі аналагічна перадаў гэты настрой А. Творагаў: „Но вот мне беда – княжеская непокорность... у Римова снова...” (Ч. I, с. 189, 191), але ў некаторых выданнях адсутнічала праклітычнае „снова”. Акцэнтаваныя тут адступленні ад традыцыйнага прачытання пад пяром вельмі аўтарытэтных мастака слова і вучонага-медыевіста набываюць сімптаматычнае значэнне, адлюстроўваюць памкненне да пераасэнсавання зместу вобразаў і нават ідэі твора.

Аснову другой часткі выдання складаюць 19 артыкулаў М. Булахава (з іх II – спецыяльна для гэтай кнігі) аб мове „Слова...” і перакладаў. Тут манаграфічна апісваюцца перастварэнні Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, Р. Барадуліна, а таксама Ф. Клімчука, М. Саскевіча. Значны па аб’ёму матэрыял цікава даследуюцца аўтарам у „Слове о полку Игоревѣ” в перелогах на славянские языки: К проблеме межъязыковой зависимости”, „Слово о полку Игоревѣ” в филологии и литературах зарубежных стран”. У якасці нумараваных Дадаткаў іх дапаўняюць напісаны ў сааўтарстве з А. Жураўскім абагульняючы артыкул „Моўныя асаблівасці „Слова пра паход Ігара”, а таксама пададзеныя найчасцей у скарачэнні актуальныя сэнны матэрыялы Я. Карскага, У. Ператца, М. Гудзія, І. Яроміна, Я. Шупейкі, Б. Зотава. Уражвае колькасць пера-

кладаў „Плачу Яраслаўны” на беларускія народныя гаворкі, цалкам версіі „Слова...” Ф. Клімчука (пінская), М. Саскевіча (тураўская). У раздзел „Паэтычныя варыяцыі па матывах „Слова пра паход Ігара” сярод дзеяці вершаў знаходзім і „Плач Яраслаўны” Я. Чыквіна, „Плач Яраслаўны” М. Сяднёва. Такім чынам том дае ўяўленне пра ўзровень сучаснага навуковага і літаратурна-мастацкага засваення „Слова...”, пашыранасць, адчуванне арганічнай блізкасці яго мысленню беларускага народа. Створаную тут панараму новага „быцця” старажытнага помніка істотна дапаўняюць 82 артыкулы ўкладзенага таксама М. Булахавым „Зборніка навуковых і юбілейных матэрыялаў „Слова о плъку Игоревѣ” ў асвятленні дзеячаў беларускай навукі, літаратуры і культуры”. Публікацыі тут выкладзены ў адпаведнасці з алфавітным парадкам прозвішчаў аўтараў, што робіць кнігу як бы ілюстрацыяй, прамым прадаўжэннем „Слоўніка персаналій” першай часткі. Такая форма прадстаўлення матэрыялу сведчыць таксама і аб характары беларускага „Слова”-знаўства, яго станючых баках, недахопах. Пашырэнне ведаў пра твор, актыўнае засваенне найноўшых адкрыццяў славянскага свету, немалы навуковы каштарыс беларускіх распрацовак адкрытых пытанняў і разам з тым выразнае азначэнне заўсёды актуальнага, цэнтральнага – сувязі „Слова...” з беларускай нацыянальнай культурай, гісторыяй, безумоўна, гавораць пра сур’ёзнасць падыходаў. Але пры гэтым трэба адзначыць, што ўсё ж на Беларусі вельмі не стае пераёмнасці, паслядоўнасці, пэўнай школы (як, напрыклад, у Пушкінскім ДOME ці Маскве) у распрацоўцы хаця б апошняй, самай „беларускай” праблемы даследавання „Слова...”. Выданне М. Булахавы дазволіла ўбачыць як востра патрабуе асэнсавання рэестр тэндэнцый развіцця нашай Славяны ў кожны, свой этап развіцця літаратуры, культуры, грамадскага жыцця.

Значны ўклад у комплекснае вывучэнне мовы і стылю беларускіх перакладаў, зроблены аўтарам кнігі-лінгвістам, безумоўна, выносіць своеасаблівы прысуд стану навуковай дасведчанасці і ў галіне літаратурна-знаўства: распрацоўцы ідэйнага зместу, паэтыкі „Слова...”, у тым ліку і ў гісторыка-функцыянальным аспекце. Гістарычнага падыходу патрабуе і ацэнка эстэтычных адкрыццяў кожнага з перакладчыкаў у непарушанай сувязі з усёй яго творчай дзейнасцю. Навуковую перспектыву мае і глыбокае асэнсаванне інтэртэкставага ўключэння „Слова...” ў творы новага часу, уплыву яго паэтыкі.

Каштоўная манаграфія М. Булахавы выдадзена намаганнямі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і Дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. Адно шкада, наклад яе – усяго 300 асобнікаў. Нагадаем дзеля параўнання, што ў 1800 годзе мала каму тады цікавая „Ироическая пѣснь о походе на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича...” прадбачліва была надрукавана 1200 экзemplярамі.

*Людміла Зарэмба
Мінск*